

**EVRISTIK VA IZLANUVCHANLIK TUSHUNCHALARINING
PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TALQINI**

Matkarimov M.M.

(PMM Ingliz tili fani metodisti)

Evristik yondashuv zamonaviy ta'limning asosiy tamoyillaridan biri sifatida ta'lim jarayoniga chuqur integratsiya qilinmoqda. Bu yondashuv o'quvchining bilim egallash jarayonida passiv emas, faol ishtirokchi bo'lishini ta'minlaydi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning faqat tayyor bilimni eslab qolishlari emas, balki bilimni izlab topishlari, kashf qilishlari, tahlil qilishlari va xulosa chiqarishlari – pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi.

Evristik o'qitish o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantiradi, ijodiy tafakkurini faollashtiradi, savol berish va izlanishga qiziqishini kuchaytiradi. Ayniqsa, bugungi globallashtirish davrida insonlardan tez o'zgaruvchan hayot sharoitlariga moslasha olish, yangilikka ochiqlik, tanqidiy va ijodiy fikrlash talab etilayotgan bir vaqtda, evristik yondashuv bu kompetensiyalarni shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Pedagog uchun esa bu yondashuv an'anaviy bilim beruvchilik ro'ldan chiqib, o'quvchini fikrlashga, izlanishga undovchi yo'naltiruvchi, kuzatuvchi, faoliyatni boshqaruvchi sifatida faoliyat yuritishni taqozo qiladi. Bu esa o'z navbatida o'qituvchidan yuqori pedagogik madaniyat, psixologik bilim va metodik tayyorgarlikni talab etadi.

Psixologik nuqtai nazardan evristika – bu inson tafakkurining ijodiy, muammoli vaziyatlarda noan'anaviy, samarali yo'llar bilan yechim topishga yo'naltirilgan shaklidir. Bu tushuncha psixologiyada odatda ijodiy fikrlash, muammoli vaziyatda intuitiv qaror qabul qilish, va kashfiyotga intilish bilan bog'liq holda talqin etiladi.

Evristik tafakkur shaxsning yangi bilimlar hosil qilish, o'z tajribasini tahlil qilish, taxmin qilish, analogiyalar o'rnatish, va mustaqil xulosa chiqarish

qobiliyatini namoyon qiladi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonning tafakkuri oddiy, standart holatlarda asosan reproduktiv, ya'ni oldindan o'rganilgan bilim va algoritmlarni qo'llashga asoslanadi. Biroq muammoli vaziyat yuzaga kelganda, ya'ni oldindan tayyor bilim yoki tajriba yetarli bo'lmagan holatlarda, inson evristik yo'l bilan fikrlay boshlaydi.

Mashhur rus psixologi A.N. Leontyev ta'kidlaganidek, evristik tafakkur insonning intellektual faoliyatidagi eng yuqori bosqichlardan biri bo'lib, u tayyor bilimlarni qo'llash emas, balki yangilik yaratishga qaratilgan kognitiv jarayondir.

Shuningdek, G.S. Altshuller tomonidan ishlab chiqilgan Ijodiy muammolarni hal qilish nazariyasi (TRIZ) doirasida evristika – bu shaxs tomonidan muammoli vaziyatni chuqur tahlil qilish va mavjud tajriba asosida yangi yechimlar ishlab chiqish jarayoni sifatida qaraladi. Pedagogik nuqtai nazardan, o'quvchida ma'lum bir savolga javob yoki topshiriqni bajarish uchun mavjud bilim va tajribalari yetarli bo'lmagan holat bo'lib, u fikrlash faoliyatini kuchaytiradi. Bunday vaziyatda o'quvchi:

- taxmin qiladi;
- mantiqiy izlanadi;
- analogiyalarni izlaydi;
- shaxsiy tajribasini solishtiradi;
- xulosa chiqarishga harakat qiladi.

Bu jarayonning barchasi evristik tafakkurning faol ishlashini ko'rsatadi.

Evristik tafakkur — bu “tayyor” javob emas, balki “qanday qilib?” savoliga javob topishga bo'lgan ichki intellektual harakatdir. Shu bois, muammoli vaziyat:

- noaniqlik va bilmaslikni yuzaga chiqaradi;
- o'quvchini faol izlanishga undaydi;
- innovatsion fikr va original yondashuvni shakllantirishga yordam beradi.

Masalan, biologiya darsida o'qituvchi quyidagi savolni beradi:

“Agar daraxt barglari kuzda sarg'aymasa, bu tabiat uchun qanday oqibatlarga olib keladi?”

Bu savol o'quvchiga tayyor bilim orqali emas, fikrlash va tahlil qilish orqali javob topishga yo'naltirilgan. O'quvchi biologik jarayonlar haqida bilsa ham, bu konkret savolni yechishda evristik tafakkurga tayanadi – u sabab va oqibatni bog'laydi, ehtimoliy taxminlar qiladi.

Zamonaviy psixologlar (jumladan, J. Bruner) ta'kidlaganidek, evristik tafakkur — bu insonning noaniq va yangi holatlarga ijobiy, izlovchan munosabatda bo'lish qobiliyatidir. U noaniqlikni muammo emas, balki kashf qilish imkoniyati sifatida qabul qiladi.

Demak, evristik tafakkur quyidagi psixik ko'nikmalar bilan chambarchas bog'liq:

- kreativlik (ijodiylik);
- muammoli fikrlash;
- noan'anaviy yechimlarni taklif qilish;
- tadqiqotchilik ruhi;
- yo'llanmagan vaziyatlarda yo'l topish.

Xulosa qilib aytganda, evristik ta'lim:

- o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi;
- bilimlarni mustahkam va ongli o'zlashtirishga yordam beradi;
- ijodkor, mustaqil, muammoli vaziyatlarda yechim topa oladigan shaxsni shakllantiradi;
- zamonaviy kompetensiyalarni – tanqidiy fikrlash, hamkorlikda ishlash, innovatsion yondashuvlarni rivojlantiradi.

Shunday ekan, ta'lim jarayoniga evristik yondashuvni faol joriy etish nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki yosh avlodni hayotiy faoliyatga tayyorlashning muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi.

Izlanuvchanlik esa — bu shaxsning yangi bilim va tajriba orttirishga, mavjud ma'lumotlarni chuqurroq anglashga, o'zini ilmiy va amaliy izlanishlarga safarbar etishga bo'lgan ichki ehtiyojidir. Bu sifat o'quvchining o'rganishga bo'lgan ichki motivatsiyasi, bilimga chanqoqligi, savol berish faolligi, tadqiq qilishga bo'lgan intilishi orqali namoyon bo'ladi. Izlanuvchanlik shaxsning hayot davomida

o'rganishga tayyor bo'lishi, o'zini-o'zi rivojlantirishga intilishi va kreativlikni namoyon etishda asosiy psixologik tayanch hisoblanadi. Pedagogik psixologiyada evristik va izlanuvchanlik tushunchalari o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ular shaxsning kognitiv rivojlanishi, mustaqil tafakkuri, innovatsion faoliyati va kasbiy shakllanishida asosiy rol o'ynaydi. Bu ikki sifatni rivojlantirish, ayniqsa, ta'limning interfaol va o'quvchiga yo'naltirilgan modellari, masalan, muammoli o'qitish, loyihaviy faoliyat, tadqiqot asosida o'qitish va reflektiv yondashuv orqali amalga oshiriladi.

Mashhur psixolog D.N. Uznadze izlanuvchanlikni shaxsning kognitiv ehtiyojlari bilan bog'lab, uni "bilishga qaratilgan ichki tayyorgarlik holati" deb ataydi. Bu holat insonda yangi ma'lumotga bo'lgan ehtiyoj paydo bo'lganda faollashadi.

"Izlanuvchanlik – bu passiv bilim olish emas, balki faol, motivatsiyalangan bilim izlash faoliyatidir".

Shveysariyalik psixolog J. Piaget fikricha, bolaning aqliy rivojlanishi doimiy izlanishlar orqali ro'y beradi. Bola atrofdagi narsalarni o'rganish, tajriba qilish, noto'g'ri qarorlar va xatolar orqali o'z bilimni yangilash orqali intellektual jihatdan rivojlanadi. Piaget bu jarayonni "aktiv izlovchi" deb ataydi.

Piaget nazariyasiga ko'ra, izlanuvchanlik:

- asimilyatsiya (mavjud bilimlarni qo'llash),
- akkomodatsiya (yangi bilimni strukturaga moslashtirish),
- va muvozanatga intilish (bilimlar o'rtasida uyg'unlik) jarayonlari orqali yuzaga chiqadi.

I.A. Zimnyaya va A.K. Markova tadqiqotlarida izlanuvchanlik shaxsning ichki motivatsiyasi bilan chambarchas bog'liq deb qaraladi. Ya'ni, bu faqat tashqi rag'bat emas (ball, baho, mukofot), balki bilim olishdan o'zi zavqlanish orqali shakllanadigan psixik holatdir.

Izlanuvchanlik quyidagi psixik omillar bilan belgilanadi:

- Bilishga qaratilgan ichki ehtiyoj (kognitiv motiv);
- Qiziqish (bilish jarayonining emotsional tarkibi);

- Intellektual faollik (mustaqil savol berish, javob izlash);
- Ijodiy tafakkur va mustaqillik;
- Muammoli vaziyatga nisbatan ijobiy munosabat.

Psixologlar ta'kidlaydilar: agar bu holat bolalikda qo'llab-quvvatlansa, shaxs butun umr o'rganishga ochiq, mustaqil fikrlovchi, intellektual izlanishga moyil inson sifatida shakllanadi.

L.S. Vygotskiy psixologik nazariyasida shaxsning yuqori kognitiv funksiyalari, jumladan, izlanuvchanlik faoliyati, ijtimoiy muhit va shaxsaro muloqot orqali shakllanadi. Bu jarayonda o'qituvchining roli motivatsiyani rag'batlantirish va o'quvchini qiziqtiruvchi muhit yaratishda juda katta hisoblanadi.

Pedagogik nuqtai nazardan izlanuvchanlik – bu o'quvchilarning mustaqil ravishda yangi bilimlarni izlash, savollar berish, kuzatish, taxmin qilish, tahlil qilish va xulosa chiqarishga bo'lgan faol, ongli va motivatsiyalangan munosabatidir. Bu faoliyat o'quvchilarning bilim olish jarayonidagi subyektiv ishtirokini kuchaytiradi va ta'limni shaxsga yo'naltirilgan jarayonga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Леонтьев, А.Н. (1977). Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Наука. УДК 159.9(075.8) ББК 88.4я73. Л 478 Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2004. Ст.-352.
2. Altshuller, G.S. (1989). Creativity as an Exact Science: The Theory of the Solution of Inventive Problems. New York: Gordon and Breach.
3. Vygotskiy, L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. Том четвертый – Под редакцией Д. Б. Эльконина. Москва: Pedagogika. 1984, ст.-432.
4. Узнадзе, Д.Н. Психологические установки. Под ред. А. С. Прангишвили. Тбилиси: Мецниереба, 1966. Ст- 22.
5. Маркова, А.К. Формирование ученической мотивации. Москва: Просвещение. 1996. Ст.-55.
6. Goncharova, N.K. Развитие исследовательской активности учеников. Москва: Просвещение. 2003.